

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

† Heinrich Rickert Τακτ.Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Ernst Hoffman τέως Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.— Erich
Frank.—Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας.—
Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς
Ἀμερικῆς.—Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν
Ἀθηνῶν.—August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Breslau.—Μιχ.
Τσαμαδός.—Franz Boehm ἔκτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Ἰωάν. Θεο-
δωρακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Θεσ)νίκης.—Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΩΝ 41

1939

ΕΝΑΣ ΘΑΝΑΤΟΣ. ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

† ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΤΖΩΡΤΖΟΠΟΥΛΟΣ

[Τακτικός Καθηγητής του Ποινικού Δικαίου
ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Θεσσαλονίκης].

Τὸν Μπάμπη Τζωρτζόπουλο, πὺ οἱ περισσότεροὶ τὸν παραγνωρίσανε, ἐγὼ τὸν «ἐγνώρισα» ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή πὺ τὸν εἶδα. Πᾶνε ἀπὸ τότε εἴκοσι χρόνια περίπου. Βρεθήκαμε κ' οἱ δυό, λίγο ἔπειτα ἀπ' τὸ τέλος τοῦ μεγάλου πολέμου, στὸ Χάϊδελμπεργκ τῆς Γερμανίας. Ὁ Τζωρτζόπουλος μὲ περνοῦσε βέβαια ἑπτὰ—ὄχτώ χρόνια, μὰ εἶχε τελειώσει κι' ὄλες τὶς σπουδές του στὴν Ἑλλάδα, εἶχε γίνει δικηγόρος, εἶχε ὑπηρετήσει τὴν Πατρίδα καὶ εἶχε γίνει Ἐφεδρος Ἀξιωματικός. Γι' αὐτὸ ἄργησε λιγάκι νὰ πάει στὸ ἔξωτερικὸ καὶ νὰ συνεχίσει ἐκεῖ τὶς σπουδές του. Γιὰ τὸν Τζωρτζόπουλο ὅμως δὲν ἦταν ποτὲ ἀργά. Φτάνει ν' ἀναφέρω κάτι, πὺ δὲ θὰ τὸ ξέρει ἴσως κανένας, ἐκτὸς ἀπ' τοὺς οἰκείους του καὶ τοὺς δυὸ—τρεῖς πιὸ στενοὺς του φίλους. Ὁ Τζωρτζόπουλος, πὺ μ' ὄλη τὴ φαινομενικὴ σκληρότητα τοῦ προσώπου του καὶ τοῦ χαρακτήρα του ἦταν τρυφερότατος καὶ πλουσιώτατος σὲ ψυχικὲς δυνατότητες, ἀπεφάσισε στὴ Γερμανία νὰ μάθει πιάνο. Τὰ δάχτυλα τοῦ ἀνθρώπου, πὺ πλησιάζει τὰ τριάντα, δὲν εἶναι εὔκολο πιά νὰ ὑπακούσουν στὶς ἀπαιτήσεις, πὺ προβάλλει ἡ μουσικὴ σ' ὅποιον ἀρχίζει νὰ μαθαίνει ἓνα ὄργανο καὶ μάλιστα τὸ πιάνο. Κι' ὅμως τὰ δάχτυλα τοῦ Τζωρτζόπουλου ὑπακούσανε, γιατί τὸ θελε ἡ ψυχὴ του. Κι' ὄχι μόνο ὑπακούσανε, μὰ μέσα σὲ δυὸ μονάχα χρόνια ὁ Τζωρτζόπουλος ἔπαιζε τὶς σονάτες ἐκεῖνες τοῦ Beethoven, πὺ ἔχουν τὴν τεχνικὴ τῆς σονατίνας, μὰ καὶ σουίτες τοῦ Bach

Τὸ περιστατικὸ αὐτὸ τὸ ἀναφέρω γιὰ νὰ δείξω δυὸ πράγματα: τὴν ἀδάμαστη βούλησή του, μὰ καὶ τὸν πλοῦτο τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματός του. Αὐτὰ τὰ δυὸ κύρια χαρακτηριστικὰ του, πὺ τὸ πρῶτο

λείπει ἀπὸ ἀρκετοὺς καὶ τὸ δεύτερο ἀπ' τοὺς πιδὸ πολλοὺς ἐπιστήμονες τοῦ τόπου μας, θᾶθελα—ὄχι μόνο ἀπὸ ψυχικὴ ἀνάγκη, πὺ αἰσθάνομαι σὰν ὁ στενός του φίλος, μὰ κι' ἀπὸ μιὰ διάθεση ἀντικειμενικὰ παιδαγωγικὴ—νὰ τὰ παρουσιάσω ἀκόμη ἀναλυτικώτερα στὰ μάτια τοῦ ἀναγνώστη.

Κι' ἄς μιλήσω πρῶτα γιὰ τὴν ἀδάμαστη βούληση τοῦ Τζωρτζόπουλου. Πολλοὶ βέβαια ἀπ' τοὺς κορυφαίους ἐπιστήμονες τοῦ τόπου, πὺ σήμερα κατέχουν ἔδρες πανεπιστημιακὲς ἢ ἄλλες ὑψηλὲς θέσεις, μοχθήσανε στὰ φοιτητικὰ τους χρόνια ἢ καὶ στὰ πρῶτα βήματα τῆς ἐπιστημονικῆς σταδιοδρομίας τους. Ὁ τόπος μας εἶχε καὶ ἔχει ἀκόμη τὸ προνόμιον νὰ βλέπει φτωχόπαιδα ν' ἀμοίβονται γιὰ τοὺς μεγάλους μόχθους καὶ γιὰ τὰ ἔμφυτα χαρίσματά τους. Ἡ περίπτωση ὅμως τοῦ Τζωρτζοπούλου ξεχωρίζει ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες, πὺ ἔχω αὐτὴ τὴ στιγμή στὸ νοῦ μου. Ὁ Τζωρτζόπουλος, πὺ ἦ καταγωγὴ του ἦταν ἀπὸ μιὰ καλὴ καὶ σεμνὴ, μὰ οἰκονομικὰ ἐξαντλημένη οἰκογένεια τῶν Τρικκάλων, ἀντιμετώπισε λιγώτερες δυσκολίες στὰ πρῶτα φοιτητικὰ του χρόνια στὴν Ἑλλάδα καὶ πολὺ περισσότερες—τραγικὲς μάλιστα δυσκολίες—στὰ χρόνια τῶν ἀνωτέρων σπουδῶν του στὴ Γερμανία, καθὼς καὶ μιὰ ὀλόκληρη σχεδὸν δεκαετία ἀργότερα στὰ χρόνια τῆς ὑψηγείας του στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν καὶ συγκεκριμένα ὡς τὴν ἡμέρα, πὺ ἔγινε καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης. Τὸ νὰ πεινάει ὁ νέος τῶν δεκαοχτῶ καὶ εἴκοσι χρονῶν, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ πάρει ἓνα δίπλωμα, εἶναι ἓνα φαινόμενο ἀρκετὰ συνηθισμένο στὸν τόπο μας, στὸν τόπο, πὺ οἱ φτωχοὶ ἔχουν ἀγνώτερες φιλοδοξίες ἀπ' τοὺς πλούσιους. Τὸ νὰ πεινάει ὅμως ὡς τὰ τριανταπέντε κι' ὡς τὰ σαράντα χρόνια του γιὰ νὰ μείνει—μ' ὅλες τὶς ἔξοχες ἰκανότητές του—μακριὰ ἀπ' τὴν καθημερινὴ ἀγορὰ καὶ γιὰ νὰ μείνει ἀφιερωμένος ἀποκλειστικὰ στὴν «ἔρευνα», αὐτὸ τὸ ἐξαιρετικὰ δύσκολο πρᾶγμα τὸ κατάφερε ἀπ' ὅσους ξέρω μόνο ὁ Τζωρτζόπουλος. Δὲ θὰ μπορούσε τάχα, ὅταν γύρισε στὴν Ἑλλάδα, νὰ δικηγορήσει ; Θὰ μπορούσε βέβαια. Καὶ ἄνοιξε μάλιστα γραφεῖο. Μὰ στὸ γραφεῖο του δὲν πατοῦσε σχεδὸν κανένας, ἐκτὸς ἀπ' τοὺς στενοὺς του φίλους, πὺ τὸν ἀναζητούσαμε γιὰ νὰ χαροῦμε τὴν παρουσία του. Γιατὶ τάχα δὲν πατοῦσε σχεδὸν κανένας πελάτης (τοῦλάχιστον ὡς τὴν ἡμέρα, πὺ ἔγινε ὑψηγείτης) στὸ γραφεῖο του ; Δὲν εἶχε ὁ Τζωρτζόπουλος ἰκα-

νότητες ; Οί ικανότητές του ἦσαν ἐξαιρετικές. Δὲν ἄκουσα ὡς τώρα κανένα ποινικολόγο νὰ ἔχει τὴν τόσο σοβαρὴ καὶ οὐσιαστικὴ εὐφροσύνη, πού εἶχε ὁ Τζωριτζόπουλος. Δὲ γνόρισα κανένα, πού νὰ ἔχει τόσο βαθειὰ κατάρτιση στὸν εἰδικὸ κλάδο του. Μὰ τὸ «κακὸ» εἶναι, ὅτι ὁ Τζωριτζόπουλος δὲν πῆγε νὰ παρακαλέσει κανέναν. Δὲν ἐκολάκευσε στὴ ζωὴ του ποτέ κανέναν. Οὔτε στὴν ἀγορὰ κατέβηκε ποτέ του γιὰ τὴν «ψηφοθηρία» πελατῶν. Κ' ἴσως—ποιὸς ξέρει ! —δὲν τοὺς ἤθελε κἂν τοὺς πελάτες, γιατί θὰ τὸν ἀποσποῦσαν ἀπ' τὴν καθαρὴ ἔρευνα. Ἴσως — ποιὸς ξέρει ! — τὸ γραφεῖο του τᾶνοιξε μόνο (καὶ μὲ τὴ βοήθεια πάντως συνεταίρου) γιὰ νὰ φεύγει τὸ χειμῶνα ἀπ' τὸ ὑγρὸ ὑπόγειό του καὶ γιὰ ν' ἀφιερώνεται ἐκεῖ στὴν ἔρευνα. Γιὰ τὸν Τζωριτζόπουλο δὲν ἦταν ἡ ἐπιστήμη οὔτε ἐπάγγελμα, οὔτε ἀπλὸς τρόπος γιὰ ἀκαδημαϊκὴ ἀνάδειξη, μὰ οὔτε ἀντικείμενο μιᾶς ἔξυπνης μονάχα περιέργειας. Ἡ ἐπιστήμη ἦταν γιὰ τὸν Τζωριτζόπουλο κάτι πολὺ σοβαρό, ἦταν «ἔρευνα» στὴν πιὸ αὐστηρὴ καὶ ἀσκητικὴ σημασία τοῦ ὄρου, ἦταν κάτι τόσο ὑπεύθυνο, πού θὰ τὸ πλήρωνε, ἂν τ' ἀπαιτοῦσε ἡ ἀνάγκη, μὲ τὸ αἷμα του τὸ ἴδιο. Καὶ . . . τὸ πλήρωσε μὲ τὸ αἷμα του.

Οἱ τελευταῖες φράσεις μου δὲν ἀναφέρονται μονάχα στὴ βούληση, μὰ καὶ στὸν πλοῦτο τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Τζωριτζόπουλου. Γιὰ τὴν ἀτράνταχτη, μὰ καὶ ἀπερίγραπτα τίμια βούλησή του «μαρτυρεῖ» καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι στὶς οἰκονομικὰ πιὸ δύσκολες μέρες του ἐδιάλεξε γιὰ σύντροφο τῆς ζωῆς του τὴ γυναῖκα πού ἀγαποῦσε καὶ πού φάνηκε ἄξιά του, χωρὶς ἡ σύντροφος αὐτὴ νὰ συνοδεύσει οὔτε μ' ἓναν ὀβολὸ τὴν ἄξια παρουσία της. Ὅσο γιὰ τὸν πνευματικὸ πλοῦτο τοῦ Τζωριτζόπουλου, αὐτὸς ξεφεύγει ἀπόλυτα ἀπ' τὰ συνηθισμένα ὄρια τῶν περισσοτέρων εἰδικῶν ἐπιστημόνων τοῦ τόπου μας. Ὁ ἄνθρωπος, πού ἔπαιζε Beethoven καὶ Bach καὶ πού εἶχε ἀσχοληθῆ ἐντατικὰ καὶ μὲ τὴ λογοτεχνία (καὶ μάλιστα τὴ νεοελληνική, πού οἱ περισσότεροὶ «σοβαροὶ» ἐπιστήμονες ἀγνοοῦν), δὲν ἀντίκρουσε τὴν ἐπιστήμη τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου σὰν ἓναν εἰδικὸ μονάχα καὶ τεχνικὸ κλάδο τοῦ Δικαίου, μὰ τὴν ἀντίκρουσε σὰν ἓνα κλάδο τῶν πνευματικῶν γενικὰ ἐπιστημῶν, τὴν ἔφερε σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὴ φιλοσοφία (τὴν ἀρχαία καὶ τὴ νέα), τὴν ἀνέβασε στὸ ἐπίπεδο τὸ καθαρὰ πνευματικὸ. Λίγοι Ἕλληνες ἤξεραν τὸν Πλάτωνα, τὸν Kant καὶ τοὺς Νεοκαντια-

νούς, ὅπως τοὺς ἤξερε ὁ Τζωρτζόπουλος. Τὴν ἄμεση γνωριμιά του μὲ τὰ κείμενα καὶ μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ Πλάτωνος μᾶς τὴν ἀποκαλύπτει καθαρὰ ἢ πραγματικά «σοφὴ» μελέτη του γιὰ τὴν ποινὴ «παρὰ Πλάτωνι», ποὺ δημοσιεύθηκε ἄλλοτε στὸ «Ἄρχεῖον Φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν». Τὴν ἄμεση γνωριμιά του μὲ ὅλα (καὶ τὰ πιὸ δύσκολα) προβλήματα τῆς γνωσιολογίας, τῆς λογικῆς καὶ τῆς ψυχολογίας μᾶς τὴν ἀποκαλύπτουν ὅλα τὰ δημοσιεύματά του καὶ πρὸ πάντων ἡ πρώτη του ἐργασία περὶ «ἐνοχῆς» καὶ ὁ πρῶτος ἔξοχος τόμος τοῦ συστήματος τοῦ ποινικοῦ δικαίου, ποὺ ἐπρόλαβε νὰ ἐκδόσει. Οὐσιαστικὰ πρωτότυπη εἶναι ἡ θεωρία του γιὰ τὴν «ἐνοχή», ποὺ στὸ πρῶτο του σύγγραμμα εἶναι λιγάκι σκοτεινὰ διατυπωμένη, μὰ ποὺ ἀργότερα τὴν ξεκαθάρισε (πρὸ πάντων σὲ μιὰ εἰδικὴ πραγματεία του). Ἡ πρωτοτυπία τῆς θεωρίας αὐτῆς, ποὺ στὴν Ἑλλάδα δυστυχῶς ἐλάχιστοι τὴν ἐπρόσεξαν —στουὺς ἐλάχιστους ἀνήκουν ὁ μακαρίτης καθηγητῆς Παπούλιας καὶ ὁ καθηγητῆς Κυριάκος Βαρβαρέσος—, ἀναγνωρίσθηκε στὴ Γερμανία ἀπὸ τοὺς κορυφαίους ποινικολόγους κ' ἔκανε τὸν Τζωρτζόπουλο τόσο γνωστὸ καὶ ἀξιοσέβαστο στὴ συνείδησή τους, ὥστε τοῦ ἀναθέσανε τὴ συγγραφὴ ὁλόκληρου αὐτοτελοῦς συγγράμματος γιὰ τὸ ἑλληνικὸ ποινικὸ δίκαιο, συγγράμματος ποὺ ὁ Τζωρτζόπουλος τὸ ἔγραψε μόνος του «ἀπ' εὐθείας» γερμανικὰ καὶ δημοσιεύθηκε ἐδῶ καὶ τρία χρόνια.

Τὸ πνεῦμα βέβαια τοῦ Τζωρτζόπουλου (ὅπως ἄλλωστε καὶ ἡ ψυχὴ του) εἶχε καὶ ἰδιοτροπίες. Μὰ χίλιες φορὲς καλύτερες εἶναι οἱ ἰδιοτροπίες ἀπὸ τὴν ἔλλειψη κάθε . . . τρόπου. Ἡ ἔλλειψη κάθε τρόπου πνευματικότητας μαστίζει ἀκόμη πολὺ τὴν ἑλληνικὴ ἐπιστημονικὴ ζωὴ. Τὸ πνεῦμα ἐπὶ τέλους τοῦ Τζωρτζόπουλου εἶχε τὸν τρόπο του. Τί σημαίνει, ἂν δὲν ἦταν ὁ κατάλληλος γιὰ ὅλους; Δὲ μπορῶ νὰ τὸ κρύψω, ὅτι ἡ ὑπερβολικὰ «λογικὴ» κατεύθυνση τῆς φιλοσοφίας του δὲν τὸν ἀφίσε, ἂν καὶ τὸ ἤθελε μέσα του, νὰ καλλιεργήσει τὴν ἐπικοινωνία μὲ ὅσα στοιχεῖα τῆς ζωῆς εἶναι λογικὰ ἀσύλληπτα. Ὁ Τζωρτζόπουλος ἦταν ἕνας καθαρὸς πνευματικὸς τύπος, μὰ ἦταν καὶ πνευματικὰ «ἀσκητικὸς» καὶ «αὐτοπεριοριστικὸς». Σ' αὐτὸ ἔμοιαζε —καθαρὰ ἔξωτερικὰ καὶ τυπικὰ— μὲ τὸν Max Weber, ποὺ δὲν εἶναι τυχαῖο, ὅτι τὸ τρίτομο ἔργο του γιὰ τὴν κοινωνιολογία τῆς θρησκείας μοῦ τὸ εἶχε ὁ Τζωρτζόπουλος χαρίσει. Δὲν ἤθελε ὁ αὐτοκυριαρχικὸς

αὐτὸς ἄνθρωπος νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴν καθαρὰ λογικὴ γραμμὴ, ποὺ καταντοῦσε βέβαια, σὰν καθαρὰ λογικὴ, λιγάκι στενὴ. Δὲν ἤθελε, γιατί φοβότανε τὸ «ἄδηλο», ποὺ τὸ εἶχε ζήσει μέσα του ἄλλοτε. Εἶχε τάχα δίκην νὰ τὸ φοβᾶται; Ὁχι βέβαια. Πάντως δὲν τὸ ἄγνοοῦσε, μὰ τὸ φοβότανε κ' ἐστρίβε, ὅταν ξαφνικὰ τὸ ἀντίκρουζε μπροστά του. Τέτοιος ἦταν μάλιστα ὁ «ἄδηλος» φόβος του ἔμπρὸς στὸ «ἄδηλο», ὥστε τὰ δέκα τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του ζητοῦσε συστηματικὰ ν' ἀποφεύγει καὶ τὴν ποίηση καὶ τὴ λογοτεχνία, γιατί καὶ σ' αὐτὴν ἔβλεπε τὸ ἄδηλο (ποὺ εἶναι βέβαια πολλὲς φορὲς λυτρωτικὸ) περισσότερο καὶ ἐντονώτερα ἀπὸ τὸ «δεδηλωμένο» (ποὺ εἶναι βέβαια πολλὲς φορὲς πνιγερὸ, ξερὸ κ' ἀνήλιαγο). Δὲν πρόκειται νὰ ἐξετάσω τοὺς λόγους, ποὺ ἀνάγκασαν τὸν Τζωρτζόπουλο—μέσα στὸ χῶρο πάντως τοῦ καθαροῦ πνεύματος—νὰ περιορίσει ἔτσι τὸν ἑαυτό του. Μοῦ φτάνει ἔδῳ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸν περιορίσει ὄχι ἀπὸ ἄγνοια, ἀλλὰ μὲ μιὰ σκληρὴ ἀσκητικὴ καὶ αὐτοπεριοριστικὴ βούληση. Ἐνα πράγμα μόνο θέλω ἀκόμη νὰ τονίσω: ἀπ' τὴν ἡμέρα, ποὺ ἄρχισε ὁ Τζωρτζόπουλος ν' ἀποφεύγει τὴν ποίηση καὶ γενικὰ τὴ λογοτεχνία, ὁ παλαιὸς μέσα του φανατικὸς δημοτικιστὴς ἔγινε καθαρευουσιάνος. Μὰ ἔγινε μόνο μὲ τὸ μυαλό του, ὄχι μὲ τὴν καρδιά του. Καὶ τὸ τελευταῖο ἀκόμη γράμμα του ποὺ ἔλαβα τρεῖς μέρες πρὶν ἀπ' τὸν ξαφνικὸ θάνατό του, εἶναι γραμμένο σὲ καθαρὴ καὶ μάλιστα συνειδητὴ «δημοτικὴ».

Εἶχε λοιπὸν τὸ πνεῦμα τοῦ Τζωρτζόπουλου καὶ τὶς ἰδιοτροπίες του. Τὶς εἶχε τάχα καὶ ὁ «ἄνθρωπος» Τζωρτζόπουλος; Τὶς εἶχε βέβαια, μὰ ὄχι τόσο, ὅσο νομίζουν ἴσως οἱ πολλοί, ποὺ τὸν ἐγνώρισαν ἐπιφανειακὰ ἢ ποὺ εἶχαν ἀντικρούσει μόνο ἀπὸ μακριὰ τὸ φαινομενικὰ σκληρὸ καὶ σκυθρωπὸ του πρόσωπο καὶ τὸ λιγάκι βίαιο παρουσιαστικὸ του. Ὁ Τζωρτζόπουλος εἶχε τὴν ἰδιοτροπία τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ φοβᾶται, ὅτι τὸ χαμόγελο, ἢ ἔξωτερίκευση τῆς καλωσύνης καὶ ἢ εὐπροσηγορία μπορούσαν νὰ ἐκληφθοῦν ὡς παράκληση, ὡς κολακεία, ὡς «ξεσκόνισμα τοῦ γιακᾶ», ὡς συνθηκολόγηση. Καὶ τὸ φοβότανε αὐτὸ τὸ πράγμα ἀπὸ τὴ μεγάλη του ἀκεραιότητα. Δὲν ὑποτιμοῦσε διόλου τοὺς ἄλλους, τηρώντας αὐτὴ τὴ στάση. Δὲν ἦταν διόλου, ὅπως νομίζουν πολλοί, ἐγωπαθής. Τηρώντας τὴ στάση, ποὺ τηροῦσε, βασάνιζε τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, φοβότανε μὴ τοῦ ξεφύγει ὁ ἑαυτός του

ἀπὸ τὸ δρόμο τῆς ἀπόλυτης ἀκεραιότητος. Ἦταν τάχα ὁ φόβος του δικαιολογημένος; "Ὁχι! Ἡ εὐπροσηγορία δὲ θὰ τὸν ἔκανε διόλου νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸ δρόμο του, μὰ θὰ στεφάνωνε ἀντίθετα τὸ ἀκέραιο ἦθος του. Ὁ Τζωρτζόπουλος ὅμως εἶχε τὴν ἰδιοτροπία του. Καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτή, πού ἀναφέρεται στὸ χαρακτῆρα, ἡ ἰδιοτροπία εἶναι χίλιες φορές προτιμότερη ἀπὸ τὴν ἔλλειψη κάθε . . . τρόπου. Μὲ τὸν δικό του τὸν τρόπο ὁ Τζωρτζόπουλος ἀγαποῦσε τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἦταν ὅσο λίγοι τρυφερός. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς πού φαινόταν (ὅταν στὸ δρόμο ἔχανε τὰ νερά του) κατσουφιασμένος καὶ κακός, εἶχε μιὰ ἀπέραντη καλωσύνη, γελοῦσε μὲ τὴν καρδιά του—καὶ λίγοι ἄνθρωποι ξέρουν νὰ γελοῦν μὲ τὴν καρδιά τους—, φερόταν σὰν σωστὸ παιδί. Καὶ τὸ σπουδαιότερο εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς πού φαινόταν τόσο ἀδιάφορος, θυσιαζόταν γιὰ τοὺς φίλους του ἢ γιὰ ὁποιαδήποτε δίκαιη ὑπόθεση. Κι' αὐτὴ ἀκόμη ἡ εἰρωνία του δὲν ἐπῆραζε ποτὲ καίρια τὸν ἀντικρυνό του. Τὴν εἰρωνία τὴν ἐχρησιμοποιοῦσε πρὸ πάντων εἰς βάρος τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὅταν ἔγραψε κ' ἐδημοσίευσε στὴ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ—καὶ τῷκανε ἀπὸ ἓνα κέφι ἀλληθινὰ πρωταρχικό, πού μόνο σὲ πνευματικούς ἀνθρώπους τὸ βρίσκουμε—τὸ ἄρθρο περὶ «Μπρίντζ», γύριζε κ' ἔλεγε, ὅτι τὸ ἄρθρο αὐτὸ ἦταν ἢ πιὸ καλὴ κ' ἢ πιὸ πετυχημένη ἀπ' ὅλες τὶς πραγματεῖες του. Δὲν εἶχε διόλου δίκηο. Κι' ὅμως τῷλεγε μὲ μιὰ πραγματικὰ σοβαρὴ εἰρωνία. Ἄν ἐμαστίγωνε ὁ Τζωρτζόπουλος καμμιά φορὰ τοὺς ἄλλους (δηλαδὴ ἐκείνους, πού ἔπρεπε νὰ μαστιγώνει, καὶ σπάνια ὄσους δὲν ἔπρεπε), ἐμαστίγωνε πάντως πρὶν ἀπ' ὅλους τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτό του, πού δὲν εἶχε κανένα λόγο νὰ τὸν μαστιγώνει.

Τώρα πιά ἔφυγε ὁ Τζωρτζόπουλος. Οἱ φίλοι του θὰ τὸν ἀναζητοῦν πάντα πλάϊ τους. Οἱ ἐχθροὶ του θὰ σωπάσουν. Οἱ νέοι θὰ πρέπει νὰ τὸν ἔχουν ἐμπρὸς τους σὰν ἓνα μεγάλο ἀνθρώπινο παράδειγμα, ἀκολουθώντας ὄχι βέβαια τὶς γνώμες του ὅλες, μὰ ὅλες χωρὶς ἑξαίρεση τὶς ἠθικὲς του ἀρχές.

Καὶ δὲ μπορῶ νὰ κλείσω αὐτὸ τὸ πικρὸ φτωχὸ σημεῖωμα, χωρὶς νὰ κάνω ἓνα τελευταῖο παράπονο στὴ Μοῖρα. Ὁχι μόνο, γιατί τὸν πῆγε τόσο πρόωρα μακριά μας, μὰ καὶ γιατί, ἐκτὸς πού τὸν βασάνισε, ἔκανε καὶ τοὺς ἀνθρώπους νὰ τὸν ἀδικήσουν πολὺ στὴ ζωὴ του. Ἄπ' τὴν ἡμέρα πού, ὑπερνικώντας τόσες καὶ τόσες δοκιμασίες, κατάφερε

ὁ Τζωρτζόπουλος νὰ δώσει μιὰ ἀντικειμενικὰ συλληπτὴ ἐκδήλωση τῆς μεγάλης πνευματικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς του ἀξίας, ἔπρεπε νὰ ἀμειφθῆ. Κι' ὅμως ἄργησε πολὺ νὰ ἀμειφθῆ καὶ οἱ ταγμένοι νὰ τὸν ἀμείψουν τοῦ προσφέρανε πολλές ἀπογοητεύσεις. Τὰ ἴδια καὶ χειρότερα εἶχε πάθει κι' ὁ μέγας πνευματικὸς ἥρωας Συκουτρῆς. Τὰ ἴδια παθαίνουν κι' ἄλλοι. Γιατί τάχα; Για τὸν περισσότερους βέβαια ἀνθρώπους εἶναι δύσκολη ἢ ἐπιτυχία στὴ σφαῖρα τῆς πνευματικῆς καὶ εἰδικώτερα τῆς ἀκαδημαϊκῆς ζωῆς. Γιατί ὅμως τάχα νὰ συμβαίνει, ὅσο πρὸ ἀξίος εἶναι κανεῖς, τόσο μεγαλείτερες νὰ εἶναι καὶ οἱ δοκιμασίες καὶ οἱ δυσκολίες του, τόσο πρὸ δύσκολη καὶ πολὺ συχνὰ ἀνέφικτη ἢ ἀναγνώριση καὶ ἡ ἀμοιβή;

Ἄς μὴν ἀπαντήσω. Πρέπει πιά νὰ σιωπήσω καὶ νὰ σκερθῶ ἀκόμα πρὸ προσωπικὰ μέσα μου τὸν ἀλησμόνητο φίλο.

Παναγιώτης Κανελλόπουλος